

Владимир Владов

ГРЪКОЕЗИЧНИ ИЗВОРИ ЗА ЕЛИНСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ В ТЪРНОВО ОТ КРАЯ НА XVIII – ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XIX ВЕК

Периодът на социално-икономическите преобразувания от края на XVIII и първата половина на XIX в., през който се разгаря борбата за национално освобождение, църковна независимост и културна идентичност, е един от най-важните етапи в процеса на оформяне на българската нация през Възраждането.

Съществена роля за ускоряване на културното развитие на българския народ изиграват просветата и учебното дело. В дългите векове на робство килийните училища са единствените, разпространяващи грамотност и култура, но там се изучават предимно църковни книги, църковно пеене, четене и писане, а светски знания се въвеждат частично.

Постигнатите на по-късен етап блестящи резултати на движението за новобългарска просвета са генетично свързани с развитието и постиженията на просветното дело от края на XVIII и първата половина на XIX в. Именно този хронологичен отрязък съвпада с разцвета на елинското образование в българските земи. Откриването на гръцките училища в Арбанаси (1779 г.), Свищов (1815 г.), Котел (1819 г.), Сливен (1810 и 1825 г.) и Карлово (1826 г.) са пряко следствие от очертаните всестранни промени, засегнали османската държава и нейните поданици през XVIII и първата половина на XIX в. При изследване на центровете на елинско образование в българските земи прави впечатление, че по-голямата част от тях възникват в селища, включени в диоцеза на Търновската митрополия¹. Безспорна е ролята на митрополитската институция за разпространението на елинското образование и знание.

Както споменатите, така и останалите елински училища стават проводник на подчертано гръцко езиково и културно влияние сред право-

славните християни на Балканите. Още повече, че времето, за което говорим, съвпада с момент, в който цариградският патриарх Григорий V (1797–1798; 1806–1808; 1818–1821) за пръв път във вековната история на Патриаршията официално призовава (1806, 1819 г.) за засилено разпространение на гръцкия език и образование². Дължни сме да отбележим, че някои от по-старите изследователи преувеличават отделни факти в тази насока и виждат системни опити от страна на Патриаршията да денационализира българите. За М. Арнаудов тази политика започва още след падането на България под османско владичество³. В. Златарски приема за първа стъпка в това направление унищожаването на Ипекската патриаршия (1766 г.) и Охридската архиепископия (1767 г.)⁴. Първите две десетилетия на XIX в. посочва П. Ников⁵, докато за Ив. Шишманов⁶ това става едва след възникването на самостоятелно гръцко кралство. Трезвата и обективна оценка ни кара да сме изключително предпазливи при категоричното твърдение, че става въпрос за системна политика или своеобразен „кръстоносен поход“, на Патриаршията и гръцкото духовенство против българската култура.

Доближаването на гръцкия етнически елемент до високите етажи на османската управляваща върхушка, ролята на Вселенската патриаршия като единствен представител и крепител на всички православни, ранното създаване на гръцки колонии в Европа, както и силните икономически позиции на гръцката търговска и лихварска буржоазия в Леванта са сред основните фактори, които детерминират доминиращото влияние на гръцката култура. Достатъчно е да посочим факта, че в периода 1701–1800 г. са издадени общо над 1 500 гръцки книги, чието съдържание до голяма степен е обогатено от полъха на „новото време“, както и това, че в Мосхополе и Сърбия възникват гръцки печатници, а Дунавските княжества са под силното културно влияние на фанариотите, за да очертаем макар и бегло истинските мащаби на „гръцкия канал“, за културно общуване на поробените народи⁷.

Когато говорим за „гръцкия канал на общуване“, имаме предвид обстоятелството, че поради очертаните причини от географски, икономически и политически характер гърците влизат в ролята на посредник между своите балкански съседи и идеите на модерния свят. За българската интелигенция от онова време става пределно ясно, че приобщаването на родната култура към европейската цивилизация е немислимо без повишаването на общото културно и просветно равнище на българите. Образец в това отношение остават гърците, с които българските мисловни

кръгове са най-тясно свързани в края на XVIII и началото на XIX в.⁸ През втората половина на XVIII в. прогресивната гръцка обществена мисъл е обхваната от идеите на Европейското просвещение. Реформаторското крило, намиращо се в плен на доктрината за „естествените права„ на човека, издига глас срещу абсолютната монархия и клерикалния дух. Още по-силен тласък в това отношение дава Великата френска буржоазна революция от 1789 г.⁹ Именно прогресивната част на гръцката интелигенция, която влиза в остър конфликт с кръговете около Патриаршията, става еталон за подражание от страна на българите през 20-те и 30-те години на XIX в.¹⁰

Следователно в края на XVIII и началото на XIX в. европеизирането на младата българска буржоазия става през филтъра на новогръцката култура и образование. Дължни сме да подчертаем, че в този процес се наблюдават както редица моменти на повърхностно отношение, така и епизоди на тотално гърчеене, застрашаващо в отделни случаи българското национално самосъзнание. Става въпрос за едно пълно и доброволно подчинение на гръцката култура или съзнателно приобщаване към гръцката етнокултурна общност поради стопанските, политически и културни предимства, които давал този избор. Най-пряко и пълно тези процеси протичат в църквата и училището¹¹.

През Възраждането в българските земи гръцки училища възникват по различно време в различни селища и области. По степента на силата, с която въздействат на българското население, се делят на две групи. В първата от тях са тези, разположени в селища с компактно гръцко или смесено население, като Мелник, Созопол, Поморие, Пловдив, Одрин, Варна и др. Те са предназначени преди всичко за гръцкото население; в тях преподават гърци и с възхода на новобългарската просвета се наблюдава отлив на българите от тях. Втората група гръцки училища функционира в селища с по-малобройно гръцко население или с изцяло български облик. Училищата от този тип са продукт на гръцкото културно влияние. Преподавателите в тях са предимно българи и в епохата на новобългарските училища те губят сила и влияние. Изключение в това отношение правят Македония, Югоизточна Тракия и Южнобългарското Причерноморие, където гръцката просвета има силни позиции до третата четвърт на XIX в. Сред тази група се открояват училищата в Сливен, Пловдив, Котел, Свищов, Търново, Карлово и др.¹² През XVIII и първата половина на XIX в. в тези училища се възпитава първият ешелон на българската

възрожденска интелигенция. Нещо повече! Сред възпитаниците на тези училища са едни от най-изявените мислители на Българското възраждане, като Партений Павлович, Софроний Врачански, Неофит Рилски, Неофит Хилендарски-Бозвели, д-р Никола Пиколо, д-р Петър Берон, д-р Иван Селимински, Емануил Васкидович, Райно Попович, Константин Фотинов и др. Голяма част от тях продължават образованието си в „по-високите„ гръцки училища: Куручешменското в Цариград, „Св. Сава„ (Бейската академия) в Букурещ, училищата в Яш, на о-в Халки, в Янина, Атина, Смирна, Кидония, на островите Андрос, Хиос, Патмос и др., където получават несравнимо по-високи и задълбочени познания в хуманитарната и естественонаучна сфера¹³. За да илюстрираме това обстоятелство е достатъчно да посочим, че по сведения на чужди наблюдатели през 1810 г. в гимназията в Янина се изучавали старогръцки, латински и френски. Имало кабинет по физика, карти, глобуси, апарати за химически опити и библиотека с 4 500 съчинения¹⁴. На по-късен етап тези доминиращи в българския културен живот мъже се разделят на два лагера в отношението си към гръцкия език и просвета. Едните (Райно Попович, Христаки Павлович и др.) декларират трайната си привързаност към гръцката образованост и виждат българите изцяло в нейното лоно, а другите (Неофит Хилендарски-Бозвели, Ив. Селимински и др.) се изказват за еманципиране на българите от гръцкото просветно влияние¹⁵.

Именно гръцките училища с изцяло светски облик и допускращи като втори език на преподаване българския осъществяват прехода от килийното към новото светско училище. Особен интерес предизвикват тези, които са открити и поддържани от българските общини¹⁶.

Сведенията за възникването, структурата и организацията на училищата в Търновския край са оскъдни и откъслечни, но хвърлят светлина върху редица важни моменти от развитието и дейността им в периода на Възраждането.

Учебното дело в Търновско има своите дълбоки корени в Килифаревската и Търновската школа от XIII–XIV в. Векове наред килийните училища при църкви и манастири са единствените просветни огнища. С бързото развитие на българското занаятчийство през втората половина на XVIII в. започват да се появяват килийни училища и при занаятчийските работилници. Обучението в тях се извършва на църковнославянски език по сричната метода. Изучават се четене, писане и църковнославянските книги. Обучението се води в примитивни условия.

През периода на Възраждането в Търновския край съществуват голям брой килийни училища, за повечето от които има запазени сведения от различно време.

Може би малко парадоксално изглежда обстоятелството, че досега изследванията, посветени на гръцкото образование в България са построени основно върху българоезични извори и само частично се ползват данните на гръкоезичните домашни извори. Нещо повече, липсва цялостно обстойно изследване, базирано на автентичен изворов материал, както в общобългарски аспект, така и в регионален мащаб, свързано със създаването, функционирането и значението на елинските училища през XVIII–XIX в. Вниманието на изследователите обикновено се насочва към живота и делото на някои видни българи, гръцки възпитаници, свързани с просветното дело по българските земи през Възраждането (Райно Попович¹⁷, Константин Фотинов¹⁸, д-р Ив. Селимински¹⁹, Емануил Васкидович²⁰, д-р Никола С. Пиколо²¹, Неофит Рилски²² и мн. др.).

Тези обстоятелства са обясними като се има предвид изключително трудната обработка на ръкописния материал, произтичаща както от състоянието, в което е достигнал до нас, така и от езикова гледна точка с оглед на използвания в тези паметници гръцки език от XVIII–XIX в., съчетаващ книжовния катаревуса с турцизми, реалии, топоними и просопонимия. Нека да припомним, че култивираният чрез църквата и най-висшите гръцки образовани кръгове литературен език катаревуса, преподаван и в училищата, е една изкуствена комбинация от класическия старогръцки (и по-точно атическия диалект), византийския и съвсем малко елементи от говоримия гръцки език димотики²³.

В архивния фонд на Националния църковен историко-археологически музей под № 582 се съхранява кондиката на елинското училище в Търново. Този извор не е разчетен и преведен на български и в научната литература има само няколко публикации, в които се цитира²⁴. Кодексът на търновското елинско училище е воден изцяло на гръцки език до 1858 г., независимо, че за някои от наетите през 1819–1821 г. учители (Йоанис, Георгиос, Пасхалис и Стоино) с голяма доза сигурност можем да твърдим, че са българи²⁵.

Организацията и поддържането на училището, както и списването на кондиката са свързани с имената на търновските митрополити Йоаникий (18.06.1817–12.06.1821), Иларион Критски (11.1821–1827, 1831–1838) и Константиний (1827–1831). Изворът дава важна информация не само за

училището и просветното дело, а и за функциите на търновската християнска община и историята на митрополията през този период. В този смисъл данните от кодекса на търновското елинско училище са съпоставими и взаимно се допълват с тези от кодексите на митрополията и общината, водени по това време също на гръцки език. Информацията от тези паметници, с оглед на разглежданата тук проблематика, почти не е интерпретирана в научната литература²⁶. Нещо повече, ако гръцките кондики на митрополията са частично и избирателно преведени от проф. Иван Снегаров²⁷ и П. Чилев²⁸, то кондиката на общината и досега не е преведена и остава неизползвана за нуждите на историческата наука.

Очевидна е нуждата от едно задълбочено изследване, свързано с възстановяване картината на елинското образование в Търново през XIX в., на основата на данните, съдържащи се в цитираните извори, и контаминация с обработената до момента изворова база и резултатите от научните изследвания. По този начин в научно обръщение ще се въведе нов богат изворов материал, който може да бъде интерпретиран и с оглед целите на редица други научни разработки.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Тютюнджиев, Ив.** Търновската митрополия прец XV–XIX век. Велико Търново, 2006.

² **Киселков, Сл. В.** Софроний Врачански. С., 1963, с. 26.

³ **Арнаудов, М.** Неофит Хилендарски – Бозвели 1785–1848. Живот – дело – епоха. С., 1931, с. 135–142.

⁴ **Златарски, В.** Нова политическа и социална история на България и Балканския полуостров. С., 1921, с. 145.

⁵ **Ников, П.** Българско Възраждане. Църковно-национални борби и постижения. С., 1930, с. 14.

⁶ **Шишманов, Ив.** Константин Георгиев Фотинов, неговият живот и неговата дейност. – Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, Т. 11, С., 1894, с. 643–645.

⁷ **Паскалева, В.** Предпоставки и наченки на Ранното българско възраждане. – Исторически преглед, 1978, № 2, с. 94.

⁸ **Гандев, Хр.** Закономерности в отношенията между българския и гръцкия народ през Възраждането. – В: Гандев, Хр. Проблеми на българското Възраждане. С., 1976, с. 704.

⁹ **Данова, Н.** Националният въпрос в гръцките политически програми през XIX в. С., 1980, с. 45, 47.

¹⁰ **Данова, Н.** Гърция и Цариградската патриаршия през втората четвърт на XIX в. – ГСУ ФИФ, Т. LXII, кн. История, 1968, С., 1969, с. 277–293.

¹¹ **Димитров, А.** Училището, прогресът и националната революция. Българското училище през Възраждането. С., 1987, с. 32.

¹² **Алексиева, А.** Гръцката просвета и формирането на българската възрожденска интелигенция. – *Studia balcanica*, Т. 14, 1979, с. 158–161.

¹³ **Алексиева, А.** Гръцката просвета и формирането на българската възрожденска интелигенция. – *Studia balcanica*, Т. 14, 1979, с. 166–178.

¹⁴ **Негенцов, Хр.** Народното възраждане и училището. – В: България 1000. 927–1927. С., 1930, с. 550.

¹⁵ **Данова, Н.** Представата за „другия“ на Балканите: образът на гърка в българската книжнина – XV – средата на XIX в. – *Исторически преглед*, 1993, № 6, с. 25–27.

¹⁶ **Димитров, А.** Училището, прогресът и националната революция. Българското училище през Възраждането. С., 1987, с. 34.

¹⁷ **Снегаров, Ив.** Райно Попович. С., 1959.

¹⁸ **Данова, Н.** Константин Георгиев Фотинов в културното и идейнополитическото развитие на Балканите през XIX в. С., 1994.

¹⁹ **Арнауов, М.** Селимински. Живот, дело, идеи 1799–1867. С., 1938; **Кристанов, Цв., Ст. Маслев, Ив. Пенаков.** Д-р Иван Селимински като учител, лекар и общественик. С., 1962.

²⁰ **Кръстанов, Т.** Емануил Васкидович и развитието на новобългарската просвета. – *Исторически преглед*, 1975, № 5, с. 75–92; **Същият.** Емануил Васкидович и участието му в българската църковно-национална борба. – *Известия на българското историческо дружество*. Т. 30, 1977, с. 71–97.

²¹ **Д-р Никола С.** Пиколо Изследвания и нови материали издадени по случай сто години от смъртта му (1865–1965). Под ред. В. Бешевилив, Н. Тодоров, Т. Е. Киркова. С., 1968.

²² **Снегаров, Ив.** Принос към биографията на Неофит Рилски. (гръцки писма до него). С., 1951; **Радкова, Р.** Неофит Рилски и новобългарската култура. С., 1983.

²³ **Владов, В.** Гръцкият езиков проблем. – В: *Societas Classica*. Поредица „Д-р Никола Пиколо“. Велико Търново, VII „Св. Св. Кирил и Методий“, 1996.

²⁴ **Данова, Н.** Une source inutilisée de l'histoire de la ville de Tarnovo de la fin du XVIIIe s. et du début du XIXe s. – In: *Etudes Balkaniques*, №1. Sofia, 1979. p. 86–100. Данова, Н. Към историята на Търновската градска община през Възраждането. – *Исторически преглед*, 1980, №1, с. 106–124. **Данова, Н.** и др. История на Велико Търново. Т. 2. Велико Търново, 2000. с.123–137. **Радев, И.** История на Велико Търново XVIII–XIX в. Велико Търново, Слово, 2000. с. 129–132.

²⁵ **Радев, И.** История на Велико Търново XVIII–XIX в. Велико Търново, Слово, 2000. с.130.

²⁶ За повече информация вж. Данова, Н. и др. История на Велико Търново. Т. 2. Велико Търново, 2000. с.123–137. **Радев, И.** История на Велико Търново XVIII–XIX в. Велико Търново, Слово, 2000. с. 129–132.

²⁷ **Снегаров, Ив.** Старият търновски църковен кодекс. – В: сборник в чест на проф. А. Милетич за неговата 70-годишнина. С., 1933, с. 513–539; **Същият.** Старият търновски църковен кодекс. – Годишник на СУ, Богословски факултет, Т. 11, 1934, с. 1–60; Т. 12, 1935, с. 1–48, Т. 13, 1936, с. 1–74; **Същият.** Нов кодекс на Търновската митрополия. – Сборник на БАН, 31, 1937, с. 1–181; **Същият.** Друг търновски църковен кодекс (за училища, енорийски църкви и манастири). – Годишник на СУ, Богословски факултет, Т. 18, № 2, 1940/41, С., 1941, с. 1–106; **Същият.** Исторически вести за Търновската митрополия. – Годишник на СУ, Богословски факултет. Т. 20, № 5, 1942/43. С., 1943, с. 1–126.

²⁸ **Чилев, П.** Старата кондика на Търновската митрополия. – Списание на БАН, клон историко-филологичен и философско-обществен, кн. 3. 1912, с.149–162.